

Kleurloos? *De Telegraaf* over de Nationaal-Socialistische Beweging in de jaren dertig

Roel op 't Ende

Was *De Telegraaf* een foute krant tijdens de Tweede Wereldoorlog? Wanneer in oktober 2009 uit de hand van communicatiewetenschapper Mariette Wolf een uitgebreide studie naar de algehele geschiedenis van de krant verschijnt, blijkt maar weer eens hoe belangrijk die vraag voor velen is. Een rondgang op internet leert dat in vrijwel alle besprekingen van het boek de kwestie aan de orde komt. Zo schrijft *NRC Handelsblad*-journalist Jan Benjamin kort na uitkomen een artikel over het boek, genaamd 'Was De Telegraaf fout in de oorlog?'.¹ Dit terwijl het een poging lijkt om een recensie over het boek in zijn geheel te schrijven.

Wolf beantwoordt de vraag helder maar genuanceerd. Alleen in het laatste halve oorlogsjaar kan de krant 'fout' genoemd worden, wanneer ze onder leiding komt te staan van SS'er Hakkie Holdert. Fout betekent in dit geval het erop nahouden van een nationaalsocialistische visie. De jaren daarvoor houdt *De Telegraaf* zich eerder op de vlakte. Wolf pleit ervoor om een onderscheid te maken tussen de periode vóór en na oktober 1944. De houding van de krant in de eerste vier oorlogsjaren is veel moeilijker te beoordelen dan het jaar erna. Volgens haar hebben verreweg de meeste redacteuren hun best gedaan om het aantal nationaalsocialistische artikelen in de krant te beperken. Zo behoort de krant tot een grote groep dagbladen die zich aanpaste aan de bezetter maar toch een eigen koers probeerde te varen. Dat *De Telegraaf* toch imagoschade geleden heeft, is volgens Wolf vooral te wijten aan dat laatste halfjaar. Daarnaast had de krant al gedurende de jaren dertig de reputatie van een beginselloze en puur op winst beluste krant. Een beeld dat door tegenstanders na de bevrijding keer op keer benadrukt is.²

In de studie van Wolf is de berichtgeving van *De Telegraaf* over het opkomende nationaalsocialisme in nazi-Duitsland onderzocht. Opmerkelijk is echter dat de berichtgeving omtrent nationaalsocialisme in het eigen

¹ J. Benjamin, 'Was De Telegraaf fout in de oorlog?' in: *NRC Handelsblad*, 24-10-2009. Via: <http://weblogs.nrc.nl/media/2009/10/14/was-de-telegraaf-fout-in-de-oorlog/>, geraadpleegd 22 mei 2013.

² M. Wolf, *Het geheim van "De Telegraaf": geschiedenis van een krant* (Amsterdam 2009) 296-298.

ideologisch verzuilde Nederland buiten beschouwing gelaten wordt. Wolf constateert alleen dat het tegen de aard van de krant zou indruisen haar voorkeur uit te spreken voor zo'n beperkte, zuiver ideologische groep als de Nationaal-Socialistische Beweging van Anton Mussert. Een inhoudelijk onderzoek naar hoe *De Telegraaf* schreef over de beroering die de NSB in de stabiele Nederlandse politiek van de jaren dertig veroorzaakte, ontbreekt helaas. Dit terwijl juist in de vooroorlogse jaren kranten nog de vrijheid hadden om de ideologische koers zelf te bepalen. In deze periode kon *De Telegraaf* nog vrij kiezen voor een nationaalsocialistische visie.

In dit artikel wordt er gekeken naar de wijze waarop *De Telegraaf* berichtte over de NSB in de periode 1933-1937. Het betreft gebeurtenissen die betrekking hebben op de NSB en belangrijk genoeg zijn om te worden opgemerkt door verschillende landelijke kranten. Zo kan via een vergelijking met *Het Algemeen Handelsblad*, *De Standaard*, *De Tijd* en *Het Vaderland* de berichtgeving van *De Telegraaf* vanuit haar eigen tijd beoordeeld worden. Ten slotte moet nog opgemerkt worden dat er bewust voor gekozen is om de periode tot 1937 te bestuderen. Na 1937 raakt de NSB door nog nader te noemen redenen tijdelijk in de vergetelheid van de meeste Nederlandse kranten.

‘Een nieuwe bromvlieg’?

De eerste Landdag in Utrecht op 7 januari 1933 was het moment waarop de Nationaal-Socialistische Beweging voor het eerst openlijk naar buiten trad. Weekblad *Het Vaderland* wist haar berichtgeving hierover passend in te leiden:

Enfin, wij hebben onzen tijd afgewacht, omdat uit de kringen, waaruit wij omtrent den stand van het fascisme ten onzent op de hoogte werden houden, altijd de stem kwam: Wacht nog even, wij erkennen, dat het met de menschen, die zich tot nog toe als leiders van het fascisme opwierpen, niets gedaan is, maar schort uw oordeel op, tot dat de Hr. Mussert komt, de bekwame filosoof, die het fascisme ook voor Nederland kracht zou inblazen, en wij hebben gewacht. En zoo kwam uiteindelijk de 7de januari van 1933.³

³ *Het Vaderland*, 14 jan. 1933.

De NSB was toen een jaar oud en haar ledenaantal was inmiddels de duizend al voorbij. Zeshonderd leden begaven zich die dag naar het met oranje-blanje-bleu versierde Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen. Nadat enkele oer-Hollandse liederen en het Wilhelmus gezongen waren, opende de NSB-groepsleider en burgermeester van Maartensdijk, Coenraad van der Voort van Zijp, de vergadering. Na een korte rede die vooral in het teken stond van het ontbreken van tucht en trouw bij andere fascistische bewegingen, werd het woord gegeven aan algemeen leider Mussert. Hier was het progressief-liberale *Het Vaderland* een stuk minder positief over:

Wij kunnen niet anders zeggen, dan dat zijne lang verwachte rede zoo groot mogelijke teleurstelling was, en zelfs wie niet van sterke woorden houdt, zooals wij, ontkomt niet aan de getuigenis, dat zij beneden alle kritiek verheven was.⁴

De krant was teleurgesteld in Musserts stelling dat het in Nederland ging om de antithese, de keuze voor of tegen marxisme, refererend aan Abraham Kuypers antithese betreffende confessionele en niet-confessionele politiek. Deze stelling viel bij Musserts aanhang wel in goede aarde. Antimarxistische of -communistische leuzen waren geliefd bij zijn publiek. Het grootste gevaar voor de Nederlandse samenleving was volgens Mussert het marxisme. Wilde men hiertegen in het geweer gaan, dan moest er óók een wereldbeschouwing tegenover staan: het nationaalsocialisme. Nadat Mussert het woord weer overdroeg aan Van der Voort van Zijp voor een uitvoerige rede over het vastlopen van de democratie, brak het ceremoniële gedeelte van de dag aan. Mussert werd met een mooi stukje theater gekozen tot algemeen leider, hij hield een slotrede en de WA-wacht trad een laatste keer aan.⁵

Hoewel de Landdag voor de Beweging waarschijnlijk als een groot succes voelde, besteedden de kranten er weinig aandacht aan. De enige grote krant die dit wel deed was *De Standaard*, het antirevolutionaire dagblad waarvan Hendrik Colijn hoofdredacteur was. Veel positiefs kwam er echter niet uit. De krant noemde de NSB 'een nieuwe bromvlieg' en een 'slaafse

⁴ *Het Vaderland*, 14 jan. 1933.

⁵ R. te Slaa en E. Klijn, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (Amsterdam 2009) 182-183.

imitatie van de nazi's'. Niet een beweging waar men in de toekomst iets van kon verwachten.⁶

De Telegraaf besteedde in het geheel geen aandacht aan de Landdag van 7 januari. Ze had op politiek gebied meer aandacht voor buitenlandse aangelegenheden. Het was ook de periode dat met het aantreden van de nieuwe hoofdredacteur J.M. Goedemans de krant een meer conservatieve koers ging varen. Waar zij in november 1918 nog haar diensten aan de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) aanbood, schoof *De Telegraaf* nu steeds meer op naar de rechterzijde van het politieke spectrum. Colijn kwam hierbij in een steeds gunstiger daglicht te staan. Over zijn grote winst bij de verkiezingen in april meldde de krant het volgende:

Niet de Anti-Revolutionaire Partij heeft gezegevierd maar wel de wensch van het volk, dat gezagsondermijnende invloeden zullen worden onderdrukt, dat de ontredderde publieke financiën zullen worden hersteld, dat het land zal worden gered uit zijn economische verval en dat met krachtige hand de ramp der werkloosheid zal worden bestreden.⁷

Vanaf 1934 ontstond er een directere verbinding tussen de krant en de minister-president. Goedemans maakte in dat jaar zelfs persoonlijk kennis met Colijn en de twee vonden elkaar in hun gezamenlijke afkeer van het socialisme. In de zes jaren die daarop volgden, zou dit alleen nog maar sterker worden.

Hoewel *De Telegraaf* zich in het begin nog niet echt bezighield met de NSB, werd haar aandacht wel getrokken door de opkomst van het nationaalsocialisme in Duitsland. De krant had een ambivalente houding ten opzichte van de ontwikkelingen in het buurland. Enerzijds loofde zij het anticommunisme van de nationaalsocialisten. Zo stond er in het ochtendblad van 21 maart 1933:

De gebeurtenissen die zich in Duitsland voltrekken hebben iets monumentaals (...). Het moge waar zijn, dat de communisten ontbraken, maar niemand die hun tartende optreden bij vorige parlementszittingen heeft leren kennen, zal het betreuren dat deze

⁶ Te Slaa en Klijn, *De NSB*, 182-183.

⁷ Wolf, *Het geheim van "De Telegraaf"*, 225.

gezworen antiparlementaristen niet in de zittingszaal waren verschenen.⁸

Anderzijds gold dat niet voor het antisemitisme van de Duitse nationaalsocialisten, zo blijkt uit het artikel van 17 maart 1933.

Het willen uitroeien van het Jodendom is even bekrompen als dwaas. En de middelen die men daarbij in Duitschland te baat neemt, wekken in en buiten Joodsche kringen begrijpelijken afkeer en gegronde verontwaardiging (...).⁹

Uiteindelijk zou Colijn als gekozen minister-president uitvoerig wijzen op de gevaren van het nationaalsocialisme, maar voor de verkiezingen leek zelfs de ‘sterke man’ voorzichtig open te staan voor enkele aspecten van het fascisme. Zo had hij zich in kleine kring laten ontvallen dat een vorm van fascisme misschien te proberen viel, mits onder bekwame leiding.¹⁰ Het herstel van orde en de onderdrukking van socialisme en communisme konden in ieder geval op waardering rekenen van confessioneel Nederland. Wellicht is dit ook van invloed geweest op de berichtgeving van *De Telegraaf* over de Nederlandse fascistten.

‘Een vuur van vlammeende vaderlandsliefde’

Hoewel ook Colijn in zijn positief getinte uitlatingen over fascisme zijn onvrede met het functioneren van de democratie van dat moment getoond had, was hij niet van plan een verandering in het staatsbestel na te streven. De NSB werd dan ook vrij snel als gevaarlijk gekwalificeerd. Op 19 september stelde de regering-Colijn een uniformverbod in om NSB-formaties als de WA en de Nationale Jeugdstorm tegen te werken.¹¹ In verschillende delen van het land gingen nationaalsocialisten de maandagavond voor het verbod de straat op om zich voor het laatst in het

⁸ *De Telegraaf*, Ochtendblad, 21 maart 1933.

⁹ *De Telegraaf*, 17 maart 1933, geciteerd in: Wolf, *Het geheim van “De Telegraaf”*, 221.

¹⁰ B. van der Boom, ‘Fascisten in de polder’ in: D. Bos, M.A. Ebben en H. te Velde ed., *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu* (Amsterdam 2007) 194-215: 199.

¹¹ Van der Boom, ‘Fascisten in de polder’, 198.

kenmerkende zwarte uniform, vaderlandslievende liederen zingend, te vertonen. Lang niet overal verliep dit even rustig.

In het *Algemeen Handelsblad*, *De Standaard* en *De Tijd* van die dinsdag staan drie vrijwel identieke artikelen over een uit de hand gelopen demonstratie van de NSB te Rotterdam. Volgens de kranten verscheen rond half tien op de Coolingsingel een groep van veertig NSB'ers voor een laatste keer in uniform. Zij werden door een andere groep gevolgd die *De Internationale* probeerde aan te heffen. De politie voorzag dat dit kon uitlopen op een rel en greep krachtig in. Nadat de fascistten zich hadden teruggetrokken in een café, verschenen zij een uur later wéér op de Coolingsingel. Dit keer in een wit overhemd met een uniformpet op. Volgens de kranten werd de toestand toen zo dreigend dat de politie 'andermaal genoodzaakt was in te grijpen'.¹²

Ook *De Telegraaf* deed verslag van de gebeurtenissen die dinsdagavond in Rotterdam. De drie bovenstaande kranten wezen tot twee maal toe op de noodzakelijkheid van het ingrijpen van de politie. Zo stond in hun berichten vermeld: 'De politie, die voorzag dat dit op een relletje moest uitlopen, heeft dadelijk krachtig ingegrepen en de mensen verspreid'.¹³ Hoewel niet letterlijk vermeld, legde *De Telegraaf* meer de nadruk op het onnodige en oneerlijke ingrijpen van de politie:

Juist toen de St. Jacobstoren zijn twaalf doffe slagen liet hooren, begon de heer Baars op een hoek een rede te houden waarin hij betoogde, dat nu het uniformverbod in werking trad, de fascistten willen toonen zich onder alle omstandigheden aan het wettige gezag te onderwerpen (...) op hetzelfde moment dat de fascistten hun hemden over het hoofd trokken, achtte de politie het oogenblik tot ingrijpen gekomen (...).¹⁴

Daarnaast besteedde *De Telegraaf* meer aandacht aan het aantal slachtoffers onder de NSB'ers dan de andere kranten. Waar het *Algemeen Handelsblad* alleen de laatste regel van het bericht wijdde aan één fascist die was neergeslagen, noemde *De Telegraaf* twee slachtoffers bij naam en had het verder nog over vele andere slachtoffers die verwondingen opliepen.

¹² *Algemeen Handelsblad*, Ochtendblad, 19 sept. 1933.

¹³ Ibidem.

¹⁴ *De Telegraaf*, Avondblad, 19 sept. 1933.

Een dergelijk verschil in berichtgeving hoeft niet te wijzen op een nationaalsocialistische visie van de krant, noch hoeft het te betekenen dat de krant er werkelijk sympathie voor de NSB op nahield. Toch zou het kiezen van de kant van de politie en daarmee dus de kant van de regering, wat *De Telegraaf* hier duidelijk niet deed, meer voor de hand liggen. De krant was destijds immers steeds meer op de hand van Colijn. Een mogelijke verklaring leest men tussen de regels door in de laatste alinea van het bericht: 'De nationaal-socialisten zaten nu echter tusschen twee vuren in, n.l. aan de eene zijde de communisten en aan den anderen kant de politie'. *De Telegraaf* koos in dit geval wellicht niet zozeer tegen Colijn als wel tegen de communisten. Anticommunisme kan zwaarder gewogen hebben dan de behoefte de regering in positief daglicht te plaatsen.

Waar sympathie voor de NSB duidelijker doorklonk was rond het ambtenarenverbod op 28 december 1933. De krant zou de dagen die volgden op het verbod actief meewerken aan Musserts rol als 'underdog'. Op 3 januari kreeg de oud-burgemeester van Rotterdam, dr. A.R. Zimmerman, de gelegenheid om in *De Telegraaf* het ambtenarenverbod uitvoerig te bekritisieren. Bij een stuk geschreven door deze vurige antisemiet en antisocialist kon men wel raden waar het naar toe ging. Met de titel 'Marx en Mussert' vroeg de schrijver zich af waarom personen in openbare dienst voortaan niet tot de Mussert-beweging mochten behoren maar wel tot de Marx-beweging. Volgens Zimmerman kon men van de patriottische nationaalsocialisten tenminste nog het volgende zeggen: 'Zij hebben een vuur van vlammeende vaderlandsliefde in menig jong hart ontstoken. Zij minnen onze geschiedenis en zij hebben onveranderlijk uiting gegeven aan hun eerbied voor het koningshuis'.¹⁵ Marxisten waren volgens hem daarentegen wel gevaarlijk. Zij wilden de natie alleen maar uit elkaar zien vallen in twee vijandige partijen die elkaar zowel politiek als maatschappelijk bevochten. Deze groep werd volgens Zimmerman echter gedood omdat zij deel uitmaakte van het partijensysteem.

Als *De Telegraaf* zich had beperkt tot een droge weergave van Zimmermans uiteenzetting, dan was eventuele partijdigheid nog aanvechtbaar geweest. Daar bleef het echter niet bij. Onder het artikel schreef de krant de volgende regels:

¹⁵ *De Telegraaf*, Ochtendblad, 3 jan. 1934.

Uit het bovenstaande zal wel duidelijk zijn geworden dat de schrijver niet aandringt op verbod der S.D.A.P. (...) Ook weet hij goed dat er onder de socialistten in den publieken dienst waardevolle krachten zijn: tot de flinke postbeambten die hun vrijen Zondag offerden om de mail van De Pelikaan te verwerken, behooren zonder twijfel verscheidene sociaal-democraten. Alleen maar: was Mussert dan geen goed hoofdtenieur, deed Geelkerken dan niet zijn best op de griffie en was er iets te zeggen op Van der Voort van Zijp als burgermeester van Maartensdijk?¹⁶

Men zou hier een verzachting van Zimmermans antisocialistische retoriek of zelfs een sarcastische ondertoon in kunnen lezen. Belangrijker is wellicht dat de krant openlijk instemde met de argumenten die door de schrijver werden gegeven. De lezer moest de verleiding weerstaan te denken dat Zimmerman het communisme en het nationaalsocialisme hier op gelijke hoogte stelde. Hij had een duidelijke voorkeur voor de NSB en was antisocialistisch. *De Telegraaf* deed in ieder geval geen moeite te verhullen dat het in deze affaire partij koos voor de NSB. Toen de propagandaleider van de partij, Frans Eduard Farwerck, contact opnam met de redactie van de krant met de vraag het artikel over te mogen nemen, verklaarde zij hier geen enkel bezwaar tegen te hebben. Het artikel werd vervolgens op grote schaal verspreid.¹⁷

Op 10 januari, een week na het schrijven van Zimmermans artikel, publiceerde *De Telegraaf* nog een uitvoerig vraaggesprek met zowel Van Geelkerken als Mussert over het uniformverbod. Aanleiding was het gerucht dat de leiding van de NSB instructies gegeven had die in strijd waren met het ambtenarenverbod. Van Geelkerken ontkende dit volledig. Volgens hem zou Mussert enkel het volgende schriftelijk of mondeling doorgegeven hebben:

In 1918 en later jaren hebt ge u vrijwillig in dienst gesteld van burgerwachten en weerbaarheidscorpsen om ons land te allen tijde te verdedigen en orde en rust te bewaken (...) Zoo ge nog dezelfde gevoelens hebt als in 1918. Indien ge u nog steeds ten volle waardig acht voor de veiligheid en de rust in het land te waken. Zie ik geen reden te moeten adviseeren te bedanken (...).¹⁸

¹⁶ *De Telegraaf*, Ochtendblad, 3 jan. 1934.

¹⁷ Te Slaa en Klijn, *De NSB*, 395.

¹⁸ *De Telegraaf*, Ochtendblad, 10 jan. 1934.

Ook al een antwoord dat typerend was voor de houding van de NSB, met daarin een glansrol voor de algemeen leider weggelegd. Het daaropvolgende gesprek met Mussert leverde, niet verassend, weinig nieuws op. Hij sloot zich geheel aan bij de woorden van de secretaris en legde nogmaals de nadruk op het patriottisme van de NSB'er. Dit sloot naadloos op de boodschap van Zimmerman aan.

Het 'bovenmenselijk' werk van dr. Colijn

Voor de NSB hing van de aankomende Provinciale Statenverkiezingen van 16 april 1935 veel af. De partij voerde al twee jaar actief campagne en een politieke nederlaag zou een afgang betekenen na de krachtige taal van de voorgaande maanden. Op 26 februari berichtte *De Telegraaf* over een druk bezochte vergadering in Utrecht, waar Van Geelkerken een rede hield die volledig in het teken van de aankomende verkiezingen stond. De partijsecretaris wees erop dat geen enkele staatkundige beweging in Nederland in drie jaar zo'n succesvolle groei kende als de NSB. Toch temperde hij de verwachtingen omtrent het deelnemen aan de verkiezingen. De beweging zou volgens hem alleen maar meedoen om haar krachten met de andere partijen te meten. Er zou geen enkel compromis met een andere partij gesloten worden.¹⁹ Het was een strategie om haar participatie aan de verkiezingen te vergoelijken. Juist het agiteren tegen de parlementaire democratie was immers een drijvende kracht achter haar politieke boodschap geweest.

Het meest opvallende stuk op 16 april droeg de titel 'Statenverkiezingen en de V.D.' De ondertitel van het stuk loog er niet om: 'kritiek op de N.S.B. – De bovenmenselijke arbeid van het kabinet-Colijn geprezen'. Het stuk is een verslaglegging van de vergadering van de Vrijzinnig-Democratische Bond de avond ervoor die begon met een rede van lijstaanvoerder Klaas de Vries. Na een korte samenvatting van het partijprogramma haalde hij enkele keren in de vorm van citaten flink uit naar de NSB: 'De N.S.B. wil wel zetels hebben maar doet aan den arbeid niet mee. Dat is een schande' en 'De N.S.B. wil ook met een vaart in de Eerste Kamer; wij moeten dit stuiten. Onbegrijpelijk en on-Nederlandsch is

¹⁹ *De Telegraaf*, Ochtendblad, 26 feb. 1935.

het, dat deze beweging in ons land nog zoveel aanhangers telt'. Ten slotte kwam het Eerste Kamerlid professor David van Embden aan het woord. Hij moest de zaal er voor een laatste keer op wijzen dat kritiek op het kabinet 'onvruchtbaar en onredelijk' was. Zowel de NSB als de SDAP had volgens hem misleidende propaganda gevoerd.²⁰ Een dergelijk bericht is opvallend omdat de krant niet eerder kritiek op de NSB zo openlijk publiceerde. Zoals eerder vermeld, had de krant haar beeldvorming steeds maar laten samenvallen met die van de minister-president. De NSB was nu voor het eerst een geduchte electorale concurrent en *De Telegraaf* moest voorzichtig een kant kiezen.

Op woensdag 17 april, sijpelden langzaam de eerste resultaten binnen. In de ochtendkrant van die dag vermeldde *De Telegraaf* de uitslagen in Overijssel. Men vroeg zich volgens de krant in de eerste plaats af hoe de NSB voor de dag zou komen. Het percentage varieerde waarschijnlijk tussen de vier en elf procent van de stemmen.²¹ Pas in de avondkrant, toen ook in Drenthe de uitslagen bekend waren, ging de krant over tot een uitvoerige analyse. Dat dit nog maar twee van de destijds elf provincies waren, maakte niet uit want 'een oude ervaring leert, dat, behoudens enkele plaatselijke invloeden, de reactie der kiezers op algemeene gebeurtenissen over het geheele land dezelfde is'.²² Volgens de krant droeg de uitslag duidelijk het stempel van de crisis. De kiezers hadden de regering verantwoordelijk gesteld voor misstanden die niet van Nederlandse maar internationale aard waren. Bewijs hiervoor was het succes van de oppositionele groepen 'die in het verleden geen verantwoordelijkheid hadden te dragen'.²³ Dat gold volgens *De Telegraaf* in eerste instantie voor de NSB, die de vuurdoop zeer succesvol had doorstaan: 'niettemin is het stemmen-aantal, dat zij op zich heeft vereenigd, indrukwekkend'. Volgens de krant symboliseerde dit de ontevredenheid die er in het land heerste. De oppositionele partijen hadden daarvan immers in meer of mindere mate allemaal van geprofitteerd en alle oude partijen hadden verloren of zich in het gunstigste geval gehandhaafd. De burgerlijke stemmen van de Vrijheidsbond en de Christelijke Historische Unie waren volgens *De Telegraaf* veelal door de NSB overgenomen:

²⁰ *De Telegraaf*, Avondblad, 16 april 1935.

²¹ *De Telegraaf*, Ochtendblad, 17 april 1935.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

Het verschijnsel is gemakkelijk verklaarbaar. Zowel de liberalen als de Chr. Historischen hebben steeds een sterke aantrekkingskracht op meelopers uitgeoefend. Deze kiezers, die tot de kleurloze middenstof gerekend moeten worden, zijn afgezwinkt (...).²⁴

De krant kon het hier wel eens bij het juiste eind hebben. De NSB-kiezers kwamen immers vooral van buiten de zuilen; mensen die er geen sterke levensbeschouwing op nahielden.²⁵

De dag erna stond de voorpagina wederom in het teken van de verkiezingen. Bijna alle uitslagen waren ondertussen bekend en de NSB floreerde met acht procent van de stemmen. De krant vreesde dat de Statenverkiezingen door de heersende politieke partijen in de eerste plaats beschouwd zouden worden als een model voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1937. De regering zou het alleen nog maar zwaarder krijgen. Voor wie de krant koos, werd, voor zover dit niet reeds het geval was, duidelijk in de laatste alinea:

Het ondankbare werk dat zij [de regering-Colijn] verrichtte, moest aan haar populariteit afbreuk doen. Dit werk moet echter volbracht worden wil het land op den duur geen groote schade lijden. Wie de belangen van ons land juist inziet brengt vandaag een saluut aan dr. Colijn, die voor zwaar, bijna bovenmenselijk werk slechts in beperkte mate de waardeering vond, waarop hij het volste recht heeft (...).²⁶

Toch valt in vergelijking met de andere kranten die dag op dat *De Telegraaf* zich niet erg negatief over de NSB uitliet. Ze koos openlijk de kant van Colijn. In tegenstelling tot *De Telegraaf* wees *De Standaard* die dag op de verdachtmakingen, laster en demagogie in de verkiezingscampagne van de NSB.²⁷ Het *Algemeen Handelsblad* ging nog verder door de lezers te waarschuwen dat wie wilde dat zijn kleinkinderen nog Nederlanders zouden zijn en geen Duitsers, zij dan vooral niet op de NSB moest stemmen.²⁸ *De*

²⁴ *De Telegraaf*, Ochtendblad, 17 maart 1935.

²⁵ B. van der Boom, 'De lokroep van de beweging' in: *Historisch Nieuwsblad* 4 (2007) via: <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6916/de-lokroep-van-de-beweging.html>, geraadpleegd 22 sept. 2012.

²⁶ *De Telegraaf*, Avondblad, 18 april 1933.

²⁷ *De Standaard*, 18 april 1933.

²⁸ *Het Algemeen Handelsblad*, 16 april 1935.

Tijd wist ten slotte eveneens in stijl te reageren: ‘negen a tien procent van het aantal kiezers schijnt zich vóór de Nederlandsche nazi-beweging uitgesproken te hebben’.²⁹ Het rooms-katholieke dagblad weet de uitslag aan buitenlandse invloeden en wanhopige burgers die zich lieten paaien met valse beloften. Waarom *De Telegraaf* het naliet na de verkiezingen eveneens hard over de NSB te oordelen, is moeilijk te zeggen. De eerder geuite bewondering voor de beweging in 1933 is een mogelijke verklaring. Een dergelijk hard oordeel zou waarschijnlijk ongeloofwaardig overkomen. In ieder geval waren zowel de krant als de NSB nog steeds antisocialistisch.

Schitteren in afwezigheid

De NSB voelde wel dat de waardering waar ze na het succes van 1935 op gehoopt had er niet kwam. De partij begon te radicaliseren. Haar lectuur had een steeds fellere toon en de acties van de partij kregen een steeds agressiever karakter.³⁰ Vóór 1935 beschouwde de NSB nazi-Duitsland nog als een grabbelton waar ze alleen aspecten als een krachtig zelfbestuur en herstel van orde en vaderlandsliefde uit haalden. Dat wat niet in de Nederlandse cultuur paste kon ze laten liggen. Vanaf 1935 werden echter de antisemitische en racistische aspecten van het nationaalsocialisme ook overgenomen.³¹ Zelfs de binnenlandse terreur en de agressieve buitenlandse politiek van nazi-Duitsland vormden nu een inspiratiebron.³² De NSB ging steeds meer lijken op een schoppende protestpartij waarvan de leden dachten dat het een keuze was tussen nationaalsocialisme of een algehele ondergang. Radicalisering en een toenemend isolement zorgden voor een neerwaartse spiraal.

Toch deed de beweging in goede hoop mee met de verkiezingen van de Tweede Kamer in 1937. *De Telegraaf* stond halverwege mei in ieder geval weer vol met verkiezingsnieuws. In tegenstelling tot voorgaande jaren schitterde de NSB dit keer echter in afwezigheid. De kentering in de publieke opinie was er goed aan af te lezen. Waar de krant wél over de beweging publiceerde aan de vooravond van de verkiezingen, ging dat meestal over incidenten waarbij NSB-leden betrokken waren. Op de dag

²⁹ *De Tijd*, 18 april 1935.

³⁰ Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark*, 187.

³¹ B. van der Boom, ‘De lokroep van de beweging’.

³² Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark*, 187.

van de verkiezingen, 26 mei 1937, werd de NSB enkele keren genoemd. De ene keer als dader en de andere keer als slachtoffer, in beide gevallen in een negatief daglicht. Op de voorpagina stond het bericht dat een groep NSB'ers was lastiggevallen door een groot aantal andersdenkenden. De nacht ervoor was een groep van ongeveer dertig leden bezig geweest met het gooien van pamfletten in brievenbussen van een buurt in Scheveningen. Blijkbaar was de impopulariteit van de NSB hier al zodanig bekend dat de politie op voorhand de groep begeleidde. Ondanks deze bescherming begonnen tegenstanders van de NSB op de hoek van de straat met wat de krant een 'bombardement van stenen' noemde. De politie wist uiteindelijk de overhand te krijgen waarbij twee belagers verwondingen opliepen. Een uur later werd de groep wederom lastig gevallen. De krant schreef dat de groep tot honderd man geslonken was, wat op de relatieve grootte van de vorige groep duidt. Ook toen voerde de politie een charge uit met sabel en gummistok, wat de groep uiteindelijk deed weggaan. Nog twee slachtoffers belandden in het ziekenhuis.³³ In dezelfde editie stond eveneens een incident vermeld met NSB'ers als daders. Een Duitse auto met 'eenige N.S.B.'ers' werd die ochtend in Amsterdam in beslag genomen, nadat de bestuurder weigerde te stoppen voor de politie. De auto was in eerste instantie aangehouden omdat de inzittenden pamfletten uit de auto aan het gooien waren. Toen op enige afstand een agent de wagen zag en midden op de weg ging staan, schoot de auto recht op de politieagent af. De man kon nog net op tijd wegspringen.³⁴

Waar *De Telegraaf* dus amper inhoudelijk over de NSB berichtte en geen mening over de partij prijs gaf, was het tegenovergestelde het geval bij Colijn. Het ene na het andere uitgebreide artikel over de minister-president verscheen vóór maar vooral ná de verkiezingen in de krant. Op 25 mei 1937 verscheen een bericht over een rede die Colijn de dag ervoor in Amersfoort gehouden had. Na een feitelijke verslaglegging van zijn woorden, schoof de krant haar eigen mening niet onder stoelen of banken:

dit was niet het betoog van een man, die veel beloofde en de moeilijkheden ontvluchtte, het was het woord van den kapitein, die, bijgestaan door zijn officieren, het schip van staat met vaste hand door den economischen storm stuurde. Een kapitein die van twee

³³ *De Telegraaf*, Avondblad, 26 mei 1937.

³⁴ Ibidem.

kanten werd belaagd en desondanks niet ontmoedigd de brug verliet, doch het gevaar moedig durfde te trotseren (...).³⁵

Met de verkiezingsuitslag van die maand kon de krant dan ook zeer tevreden zijn. Colijn wist drie extra zetels te behalen, wat de Antirevolutionaire Partij op zeventien bracht. De NSB bracht het er met een schamele vier zetels vanaf. Niet bepaald de twintig zetels die *Volk en Vaderland* had voorspeld.³⁶

Op de voorpagina van *De Telegraaf* van 27 mei stond wel een verslag van de rede die Mussert hield terwijl de verkiezingsuitslag geleidelijk binnendruppelde. De journalist beperkte zich enkel tot de letterlijke verslaglegging van zijn woorden. De leider probeerde zijn publiek te troosten met de mededeling dat deze verkiezing maar een incident was. Dit moest wel het geval zijn want zonder de NSB had het Nederlandse volk volgens hem geen toekomst. 'Het volk weet niet dat het lacht om zijn eigen ondergang', verklaarde Mussert.³⁷ De droge verslaglegging van deze rede vormde een sprekend contrast met de verslaglegging van de verkiezingsrede van Colijn dezelfde dag. Deze begon met de woorden:

met het jeugdige elan dat hem in deze verkiezingstijd geen oogenblik verlaten heeft, heeft de minister president tweemaal de trappen van de kansel betreden (...) waar eenige duizenden antirevolutionaire kiezers waren bijeengekomen om te getuigen van hun dankbaarheid voor den uitslag der verkiezingen (...).³⁸

Het valt op dat *De Telegraaf* opnieuw duidelijk de kant van Colijn koos, maar zich niet uitgesproken negatief uitliet over de NSB. Andere kranten waren hier duidelijker over. *De Standaard* noemde het feit dat men noch Moskou noch Mussert koos een 'gelukkig verschijnsel' en *De Tijd* schreef dat het belangrijkste resultaat van deze verkiezingen was dat de NSB een nederlaag geleden had en de kiezer de dictatuur dus radicaal afwees.³⁹

³⁵ *De Telegraaf*, Ochtendblad, 25 mei 1937.

³⁶ Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark*, 185.

³⁷ *De Telegraaf*, Ochtendblad, 27 mei 1937.

³⁸ *De Telegraaf*, Ochtendblad, 28 mei 1937.

³⁹ *De Telegraaf*, Avondblad, 17 mei 1937 (De krant zette hier de berichtgeving van andere kranten op een rij).

Conclusie

De grootste drijfveer van *De Telegraaf* in de jaren dertig leek haar afkeer van het socialisme en het communisme te zijn. Dit dreef de krant naar de rechterzijde van het politieke spectrum en in het bijzonder richting Hendrik Colijn. Zowel *De Telegraaf* als de antirevolutionaire voorman waren in eerste instantie onder de indruk van het fascisme. Hitlers dadendrang en bestrijding van het communisme werden positief ontvangen. Ook van de nieuwe Nederlandse fascistten, onder leiding van Anton Mussert, werd dit ageren tegen het communisme door *De Telegraaf* gewaardeerd. Dit gold niet voor Colijn. Zijn bewondering voor het fascisme beperkte zich tot buiten de eigen landgrenzen. De NSB werd door hem relatief snel beschouwd als een gevaarlijke electorale concurrent die ook nog eens de Nederlandse pluriformiteit en geestelijke vrijheid wilde aantasten.

Tussen 1933 en 1935 balanceerde *De Telegraaf* meerdere keren tussen het aanhangen van Colijn en de waardering voor het antisocialisme van de NSB. In sommige gevallen ging dit samen maar in het begin koos de krant meestal voor het laatste. Zowel in haar berichtgeving over het uniformverbod als het ambtenarenverbod koos ze duidelijk de kant van de NSB. Dit leek vooral het geval te zijn wanneer socialisten onderdeel uitmaakten van de desbetreffende gebeurtenis en de socialisten door het kiezen van de kant van de fascistten in negatief daglicht kwamen te staan. Ook toen *De Telegraaf* vanaf de verkiezingen van 1935 steeds meer een spreekbuis van Colijn werd, bleef in vergelijking met andere kranten een stevige veroordeling van de NSB uit. Een dergelijke veroordeling zou er uiteindelijk ook niet komen. Wel verschenen er steeds minder inhoudelijke berichten over de NSB toen de beweging tussen 1935 en 1937 in een neerwaartse spiraal van radicalisering en oppositionele kritiek terecht kwam. De krant ging het steeds minder om standpunten en steeds meer om acties. Bij de teleurstellende verkiezingen van 1937 was het duidelijk dat *De Telegraaf* zich inmiddels volledig achter de antirevolutionaire voorman had geschaard.

Was *De Telegraaf* in het Nederland van de jaren dertig een ‘foute’ of NSB-krant te noemen? De krant schreef in deze periode inderdaad enkele keren met enige bewondering en sympathie over de NSB. Zonder te kijken naar de politieke context en zonder de algehele visie van de krant in ogenschouw te nemen, kan de vraag dus bevestigend beantwoord worden. Uitvoeriger onderzoek toont echter aan dat de berichtgeving van *De*

Telegraaf over het Nederlandse fascisme afhankelijk was van de betrokken partijen die dit spel meespeelden. Wanneer dit zowel socialisten als fascisten waren dan kwam de NSB er gunstiger vanaf. Naarmate de jaren dertig vorderden, verdwenen de nationaalsocialisten in de coulissen en werd Colijn in zijn hoofdrol steeds meer bejubeld. Relatief gezien veroordeelde *De Telegraaf* de NSB minder dan andere kranten maar dit maakte haar nog niet tot een NSB-krant. De drijfveer van *De Telegraaf* was de afkeer van het socialisme, daarin vond zij in de NSB een fanatieke medestander. De krant zou echter nooit in het teken staan van de NSB. Daarvoor had Colijn een te grote invloed.